

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ВІДДІЛ ГЕОГРАФІЧНОГО
ТОВАРИСТВА УКРАЇНИ**

**СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ
КОМПЛЕКС ПІВДНЯ УКРАЇНИ:
ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА, МЕТОДИКА**

**ВИПУСК 1
(ЗБІРНИК СТАТЕЙ)**

МЕЛІТОПОЛЬ-1997

друкується за рішенням Бченої ради Мелітопольського державного педінституту; Мелітопольського відділу Географічного товариства України.

Збірник присвячується 35-річчю утворення природничо-географічного факультету Мелітопольського педінституту і є першим підсумком результатів досліджень в межах теми "Дослідження з фізичної, економічної і соціальної географії Запорізького краю в умовах перебудови економіки України", яка є складовою частиною Всеукраїнської програми "Відродження".

Видання збірника наукових праць присвячених регіональним та тематичним дослідженням дає змогу певною мірою систематизувати і узагальнити результати географічних досліджень науковців - освітян, які в наш час обмежені в можливостях видавати свої наукові поробки.

У збірнику розглянуті теоретичні основи географічних наукових досліджень, проблеми перебудови економіки України на сучасному етапі. Розкриті аспекти природи, населення, господарства та екологічних умов Приазов'я та Криму. Запропоновані методичні підходи до вивчення деяких питань у шкільному курсі географії. Матеріали збірника можуть бути використані науковими працівниками, вчителями та студентами географічних факультетів вузів та університетів.

Рецензенти: завідувач кафедри фізичної географії і геоекології Київського університету ім. Т.Г.Шевченка д.г.н., професор Гродзинський М.Д.; д.г.н., доцент кафедри економічної та соціальної географії Київського університету ім. Т.Г.Шевченка Ігук С.І.; завідувач кафедри економічної та соціальної географії Українського державного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова к.г.н., доцент Загородній В.В.

Редакційна колегія: відповідальний редактор: к.г.н., доцент Сажнева Н.М.;

Редактори: к.г.н., доцент Арабаджи О.С., к.г.н., доцент Торбунова М.Д.

ВІД РЕДАКЦІЇ

Розвиток України на сучасному етапі вимагає вивчення як загальнодержавних, так і регіональних проблем: природних, соціально-економічних, екологічних.

Розбудова української державності визначає нові завдання перед географічними галузями науки.

Теоретичне обґрунтування і пошуки нових підходів до організації території в умовах ринкової економіки є актуальним на сучасному етапі.

Швиденні території України мають сприятливі природні та соціально-економічні передумови для розвитку господарської діяльності. Аналіз компонентів природи є основою для раціонального використання природно-ресурсного потенціалу і інтенсифікації сільського господарства. Підвищення ефективності виробництва вимагає вирішення цілого комплексу проблем: оптимізації сітки розселення і територіальної організації виробничих сил, подальшого розвитку інфраструктури і рекреації.

Постановка і вирішення цих і інших питань в умовах формування ринкових відносин і складає зміст даного збірника статей і наукових повідомлень викладачів, аспірантів і студентів природничо-географічного факультету Мелітопольського педінститута та географічного факультету Сімферопольського університету.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

ЗМІСТ

Від редакції

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

- Греці О.П. Територіальні системи як об'єкт еколого-соціально-економічного дослідження.
Кузнецов М.В., Побирченко В.В. Географічне изучення процесів організації території в умовах ринкової економіки.
Прохорова Л.А. Місто - як об'єкт вивчення в світі вчення про геосистеми
Гринюк Г.А. Розвиток теорії географічних досліджень сільських місцевостей
Леушина О.А. Використання методів маркетингу до оптимізації виробничої інфраструктури регіонального АПК
Степишин М.М. Методологічні основи раціонального природокористування в регіональному (обласному) АПК
Сажнева Н.М. Теоретичні підходи до територіальної організації приморської рекреаційної діяльності
Сажнева Н.М., Сажнев М.Л., Орловська Т.О., Арабаджи О.С. Чинники формування і розвитку територіальних форм організації приморської рекреаційної діяльності
Байгеряков О.З. Логічне моделювання гірських туристсько-рекреаційних систем
Глуценко Ю.І., Барабоха Н.М., Дураков В.Л., Маценко А.Л. Гірично-промислові ландшафти як об'єкт рекультивативних заходів, порушених при розробці корисних копалин
Ворова В.П. До питання впливу гірично-промислових ландшафтів на формування довкілля
Даценко Л.М., Непла О.В., Хамраєв А.Ю. До вивчення викопних ґрунтів
Мельник О.В., Молодиченко В.В., Бортніков Е.Г. Застосування мінералогічного аналізу при дослідженні динамічних процесів на шельфі Північно-Західної частини Чорного моря

II. УКРАЇНИ НА РОЗДІЛ ШЛЯХУ ПЕРЕБУДОВИ

- Кудрявцев В.Б., Шумський А.М. Економіка України в постсоціалістический період
Сазонова Г.В. Проблеми інтеграції України в Європейський Союз.
Ожегова Л.А. Некоторые аспекты влияния иностранных инвестиций на экономику Украины
Ковтун В.А. Сучасні проблеми розвитку та екологічного стану технічної бази промислового комплексу України
Зеленська Г.Д. Економіко-екологічні проблеми розвитку харчової промисловості і їх вплив на її територіальну організацію

РОЗДІЛ III. ГЕОГРАФІЯ ПРИАЗОВ'Я

- а) ПРИРОДА
Бортніков Е.Г. Особливості геологічної будови алювіальних відкладів Північного Приазов'я
Бортніков Е.Г., Молодиченко В.В. Середньоплейстценні континентальні відклади Північного Приазов'я
Молодиченко В.В., Муза Е.М., Ткачук А.П. Про спосіб накопичення дрібнозему лесових порід Приазов'я
Молодиченко В.В. "Особенности распространения и формирования пород красноцветной формации северного приазовья
Кулик П.Р. Рельєф Запорізької області
Зеленковська С.М. Вологозабезпеченість території Запорізької області
Зеленковська С.М. Меліоративний стан чорноземів південних малогумусних Мелітопольського району
Тюкова В.В., Макарович С.М., Даценко Л.М. Передумови розвитку ерозії ґрунтів та боротьба з нею
Коломоєць М.Г. Деякі особливості ґрунної ерозії Приазовської височини
Прохорова Л.А. Природно-економічна оцінка земель господарств Мелітопольського району
Левада О.В., Амосова Т. Посилення ефективності зрошення в степовій зоні України при урзуванні комплексних агротехнічних заходів
Кулик П.Р. Потенціал лісів степової зони Північно-західного Приазов'я
Кошелев О.І., Персадько Л.В., Покуса Р.В., Кошелев В.О., Косенчук О.Л. Результати масового кільцювання деяких навколородних птахів Північного Приазов'я
Мирченко О.А. Деякі соціоекономічні питання формування приквальної рекреаційної зони Півдня України
Сорокіна Н.С., Торбунова М.Д., Дегтярьов Е., Тюкова В.В. Рекреаційні можливості Запорізького Приазов'я

- б) НАСЕЛЕННЯ ТА ГОСПОДАРСТВО
Крилов М.В., Гурова Д.Д., Маценко А.Л., Ніколенко О.А. Формування та розвиток Запорізької міської агломерації
Донченко Л.М. Шляхи розвитку рекреаційної системи розселення в Запорізькому Приазов'ї
Левада О.М. Трудові ресурси Мелітопольського району
Арабаджи О.С. Особливості територіальної організації промисловості Запорізької області
Чижикова А.М., Скрипник Н.Я. Виробнича інфраструктура як регіональний фактор розвитку промислових вузлів Запорізької області

- Чижикова А.М. Водопостачання Запорізької області як суттєвий територіальний елемент виробничої інфраструктури
Степишко І.О., Маркіна Т.А. Стан та розвиток ринку продукції садівництва в південних областях України

в) ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

- Сажнев М.Д. Екологічні проблеми і можливі шляхи їх вирішення
Торбунова М.Д., Сорокіна Н.С., Торбунова Н.О., Воронцова Г.А. Метеорологічна обумовленість атмосферного повітря сірчастим газом (на прикладі м. Запоріжжя)
Іванова В.М., Степишин М.М. Антропогенні перетворення водних ресурсів у континентальній системі басейну Азовського моря
Ігнатенко М.Г., Пилипенко І.О. Вплив зміни екологічних умов на вилови в Азовському морі
Торбунова М.Д., Тюкова В.В., Сорокіна Н.С. Вплив техногенного потоку на ґрунти і рослинність
Чижикова А.М., Скрипник Н.Я. Деякі еколого-економічні аспекти Запорізької атомної електростанції
Левада О.В., Харська О.В. Зміна економіко-екологічної ситуації на зривувальних масивах Запорізької області
Тамбовцев Г.В., Тамбовцева Г.Т. Еколого-економічні райони Запорізької області
Хільчевський В.К., Хільчевський Р.В. Кошпелія моніторингу місцевого стоку в басейні Дніпра

РОЗДІЛ IV. ГЕОГРАФІЯ КРИМУ

- Кудрявцев В.Б., Шумський В.М., Греці О.П. Структурна проблема и социально-экономический кризис Крыма
Романова В.А. Структурные сдвиги и проблемы занятости трудовых ресурсов Крыма в условиях становления рыночной экономики
Кудрявцев В.Б., Шумський В.М., Сасенко И.В. Использование земельного фонда Республики Крым в 1994 году
Яковенко И.М. Проблемы развития фермерства в Крыму в свете общеперимовых тенденций
Сажнева Н.М. Сучасні шляхи розвитку рекреаційної господарства в Кримському Приазов'ї
Ніколенко О.А. До питання використання рекреаційних ресурсів південного узбережжя Криму для удороження людини
Ворсин А.А., Галух Г.А., Сажнова Н.С. Рекреационный потенциал культовых сооружений христианской религии в Крыму
Кудрявцев В.Б., Побирченко В.В., Сазонова Г.В. Экспортные отрасли Крыма
Кудрявцев В.Б., Побирченко В.В., Сазонова Г.В. Импортные операции Крыма

РОЗДІЛ V. РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

- Ожегова Л.А., Сасенко И.В. Целесообразность развития экономических связей в рамках СНГ
Швец А.Б., Завальнюк Е.И. Социальные процессы и региональная специфика
Яковенко И.В. Возможные формы агропромышленной интеграции в Украине в сравнении с Германией.

РОЗДІЛ VI. МЕТОДИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

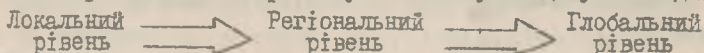
- Барабоха Н.М., Барабоха П.О. До проблеми вивчення географічних понять
Семснєв В.Е. Методика роботи з картою
Старков О.І. Деякі питання вивчення географії рослин в шкільному курсі географії

Прохорова Л.А.

Мелітопольський пединститут

МІСТО - ЯК ОБ'ЄКТ ВИВЧАННЯ В СВІТІ
ВЧЕННЯ ПРО ГЕОСИСТЕМИ

В сучасній науковій літературі особливо часто та багато йдеться про екологічні проблеми глобального рівня /Григор'єв, 1991, Китанович, 1985, Рябчиков; 1963, Сміт, 1982, Яншин, 1991 та інші/. При всьому значенні цієї проблеми можна припустити думку, що лише одиничні аспекти стану середовища можуть бути визначені як глобальні, тобто загально-планетарні. Переважна кількість екологічних проблем починається з локального та регіонального рівня. Це пов'язано з тим, що зміни стану навколишнього середовища, усі значні та малозначні її трансформації, повинні спостерегатися у межах безпосереднього впливу джерел забруднення, антропогенного навантаження, прямого впливу прямого та видимого, а не віддаленого та кошового. Таким чином, більш доцільно говорити про стан навколишнього середовища на рівні місця проживання та життєдіяльності людини, тобто на локальному та частково регіональному рівні. Інтенсивність впливу на навколишнє середовище відходів життєдіяльності та промислових відбросів у логічному ланцюгу виглядає так:



Вивчення антропогенно-техногенного впливу на навколишнє середовище та різні форми реагування цього середовища на подібне діяння може бути цілком розглянуто та оцінено лише на рівні геосистеми /Сочава В.Б., 1963/ низького порядку та лише часткова на більш високому порядку /наприклад, провінціальному, але не зонально-поясовому/.

На початку ХХ ст. Докучаєвим, а потім цілою низкою російських, а пізніше радянських вчених-географів, ландшафтознавців /Григор'єв, 1930, Берг, 1931, Солдцев, 1949, 1962, Преображенський, 1963, Армайд, 1988 та інші/. була представлена концепція, та в подальшому, теоретично розвинута та обґрунтована, про природно-географічний комплекс /ПТК/, або геосистему /термін було запропоновано Сочавою у 1963 р./. Визначаючи природно-географічний комплекс /або геосистему/ як матеріальну систему, яка складається з взаємообумовлених, взаємодіючих географічних компонентів/ гірські породи, форми рельєфу, клімату, води, ґрунту, рослинність/ /Ісаченко, 1980/, стає можливим вивчати проблеми взаємовідносин міста та

природи у новому ракурсі. Місто - це система, яка складається з 2-х підсистем, які у свою чергу, розвиваються по особистим законам: природна система - по природним, соціальна - по громадським. Інакше кажучи - місто являє собою природно-антропогенну геосистему /П.А.С./ /Воропай, 1990/, яка відповідає усім якостям та властивостям геосистеми /вчення про геосистему/ /Сочава, 1963, 1978/.

А саме:

- 1 - важливіша властивість - цілісність. Усі компоненти фізико-географічного середовища міста не можуть існувати окремо одне одного, але уявляють собою складний природничий комплекс, де усі компоненти тісно взаємообумовлені та знаходяться у сполученому розвитку;
- 2 - місто, як геосистема відповідає наступній для неї властивості - здатності продукувати біомасу. За участю усіх компонентів фізико-географічного середовища утворюється особливий природний механізм, наслідком роботи якого є біологічний продукт. До того ж якість та кількість останнього знаходяться у строгому співвідношенні з характером природно-географічного комплексу;
- 3 - місто, як геосистема, зазнає обмін речовин та енергії, у якому пов'язані між собою усі компоненти його природного комплексу, а також їх подальша трансформація.

Сукупність процесів обміну та трансформації енергії та речовин у природно-географічному комплексі має назву функціонування /Ісаченко, 1980/.

Місто, як функціонуюча геосистема, демонструє усі її основні функції:

- трансформацію енергії;
- механічне переміщення твердих речовин;
- циркуляцію повітря;
- вологообмін;
- біогенний кругообіг речовин.

Функціонування міста, як геосистеми, визначає її структуру, тобто її просторово-часову організацію. Просторову структуру геосистеми утворюють "вертикальні" та "горизонтальні" її підрозділи. Основні компоненти геосистеми розташовані у ярусному порядку - літосфера, поверхневі води, атмосфера. На межі ярусів утворюється "прошарок" геосистеми, заселений живими організмами, "область існування живої речовини" /Вернадський В.І./ - біосфера.

Взаємозв'язок між ярусами структурними природного комплексу міста, як геосистеми, здійснюється вертикальними потоками речовин та енергії. Так як місто – історично утворене та довгочасне розвинуте зосередження природних сфер та сфери активної життєдіяльності людини, то згідно цьому до природних потоків речовини та енергії приєднуються потоки речовин та енергії, пов'язані з діяльністю людини, тобто техногенні. Базуючись на вертикальних /міжкомпонентних/ взаємозв'язках, можна визнати як то або інше втручання у центр впливу дасть первинне /пряме/ та побічне /другорядне/ порушення у різних природних компонентах. Таким чином, коли відомо, що трапилось на вході у систему /наприклад, знищення природничого покрыву степової зони, змін рельєфу та інше/ можливо та й необхідно визнати, що ми отримали "на виході" /клімат, стан атмосфери, органічний склад ґрунту та інше/.

З іншого боку, чисто місцеве порушення та зміна компонентів природного комплексу локалізувати повністю неможливо. Геосистемам притаманна організованість в "горизонтальному" просторі, тобто в кожній геосистемі структурні частини більш низького рангу пов'язані між собою та структурними частинами більш високого рангу горизонтальними потоками речовини та енергії – за допомогою циркуляції повітряних мас, стоку води, переміщення твердої речовини. Беручи до уваги горизонтальну організацію геосистеми, її міжсистемні зв'язки, можливо установити ступені впливу та розповсюдження цього впливу за межами локального очагу, все це дозволяє казати про сполученість у геосистемах, у зв'язку з чим актуально вивчення геосистем, які сполучаються, наприклад – міських та сільськогосподарських, обмін потоку речовин та енергії між ними по всім рівням та наслідки такого сполучення.

Місто – динамічна система, схильна як до природної динаміки /сезонність, фазовість, зміна природної рослинності/, так і до техногенної динаміки, а також повинна відповідати наступним характеристикам:

- стійкість до зовнішнього впливу,
- опорність,
- пристосування до впливів різного генезису,
- сприйняття різногенезисних впливів,
- самовідновлення / Селіверстов, 1994 /.

Як об'єкт дослідження у цьому ракурсі, місто Мелітополь постає достатньо цікавим. Це місто, відповідно усім загальноновизначеним

категоріям, відноситься до категорії "середнього" /хоча до уваги припадають лише показники площі та кількості населення/. В цей же час Мелітополь є містом з високим рівнем розвитку промисловості, знаходячись у регіоні з загальним значним економічним потенціалом. Таким чином, місто Мелітополь можна визначити як складну природно-антропогенну геосистему, яка зазнає значних антропогенних та техногенних навантажень, але все ж таки життєздатна та життєдіяльна.

У чому тут причина? Який механізм стійкості спрацьовує у цих умовах для конкретно цієї геосистеми?

Можливо, це пов'язано також і з тим, що не завжди погіршення стану природного середовища міста можна пояснити антропогенним впливом /змін природного ландшафту, техногенної струми речовин та енергії та інші/. Саме на рівні геосистеми такого рангу як місто, можливо у комплексі визначити, як і наскільки техногенез, антропогенний вплив співвідноситься з природними геологічними подіями та змінами, наскільки вони значні для природно-фізичної сфери, наскільки антропогенна експлуатація містобудівництва, промислові комплекси та інші /відповідають природному потенціалу міста.

Для розуміння механізму життєдіяльності нашого міста, як природно-географічної системи, яка зазнає велике промислове навантаження /у місті розташовано десь 20 великих та малих підприємств чорної, кольорової металургії, машинобудування, харчової, легкої промисловості/, для визначення ступені стійкості, опірності, пристосовування та самовідновлення міста як геосистеми, необхідно провести комплексне дослідження, головною метою якого має бути поліпшення стану екологічної ситуації у місті.

Проблема такого дослідження складається у тому, що комплексне вивчення стану природного середовища міста дає велику кількість інформації, яку неможливо не врахувати для остаточного висновку рівня антропогенезації ландшафту. Рішення цієї проблеми можливо з використанням засобів математичного моделювання, який надає великі можливості для вірної орієнтації у складній екологічній ситуації та її подальшого прогнозу.

Кожний вид антропогенного впливу на геосистему можна описати загальними параметрами, кожний з яких безпосередньо характеризує ступінь антропогенного навантаження. Такими параметрами, наприклад є для впливу землеробства - кількість внесених добрив, пестицидів на одиницю площі за рік, число проходів с/г техніки по полі за рік, маса ґрунту: для промислових впливів: об'єми викидів різних

забруднювачів в атмосфері та поверхневій воді, шумове та теплове забруднення, об'єми води; для впливу рекреації – кількість відпочиваючих на одиницю площі протягом року, максимальна кількість відпочиваючих за один день, кількість наметів, вогнищ на одиницю площі, знищення трав'яного ярусу.

При вирішенні деяких задач узагальненого аналізу геосистем може бути доцільним характеризувати стан геосистеми не декількома змінними, а одним узагальненим параметром, який з функцією цих змінних/змінних. Стосовно проблеми стійкості геосистем цей параметр має давати інтегральну оцінку відповідності стану геосистеми природної норми або, комплексу умов функціональної оптимальності. Побудова такого параметру та метод його розрахунку може ґрунтуватися на функції бажаності Харрінгтона /Адлер, Маркова, Грановський, 1976; Менчер, Земшман, 1986/.

Інтегральний показник ступеня нормальності, або оптимальності геосистеми Φ розраховується за формулою:

$$\Phi = \sum a_i \sqrt{\pi} d_i^a$$

де d_i – ступінь нормальності/оптимальності/ значення i -ої змінної геосистеми, π – число змінних, d_i – оцінка суттєвості i -ої змінної $0 < d_i < 1$, причому найбільш суттєвій змінній /або декільком змінним/ присвоюється $a = 1$. Чим ближче до 1 значення показника, тим більш бажаним/нормальним або оптимальним/ є стан геосистеми.

Л І Т Е Р А Т У Р А

1. Гродзинский М.Д. Методика оценки устойчивости геосистем к антропогенным воздействиям. //Физ.география и геоморфология. – 1986, Вып. 33//.
2. Гродзинский М.Д. Стійкість геосистем до антропогенних навантажень. – К.: Лікей, 1995.
3. Гродзинский М.Д. Основи ландшафтної екології. – К.: Любідь, 1998.
4. Исаченко А.Г. Методы прикладных ландшафтных исследований. – Л.: Наука, 1980.
5. Исаченко А.Г. Оптимизация природной среды. – М.: 1980.
6. Селиверсто В.П. Проблемы глобального экологического риска. //Известия русского географического общества//, т.126, вып.2, 1994.
7. Шищенко П.Г. Прикладная физическая география. –К.: Вища школа, 1988.